

Довжинець І. Г.

МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ ПОВІТОВОГО МІСТА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Культурно-мистецькі події періоду від початку Першої світової війни і до жовтневого перевороту 1917 року майже не висвітлені в наукових працях з історії культури. Згідно з радянською періодизацією, ці роки вважалися межею між різними культурно-історичними епохами. Час, який передував «соціалістичному етапу розвитку культур» (кінець XIX – початок XX ст.), визначають як період до 1913 року, а надалі культурно-мистецький процес у більшості джерел розглядається, починаючи вже 1917 роком. Такого погляду дотримується, зокрема, колектив авторів у «Нарисах з історії української музики» (Л. Б. Архімович, Т. П. Каришева, Т. В. Шеффер, О. Я. Шреєр-Ткаченко)¹, в «Історії української музики» (під редакцією М. М. Гордійчука)² та інших виданнях.

Мета статті – на основі архівних джерел, зокрема періодичних видань початку XX століття, розглянути процеси, які відбувалися в музичному житті повітового міста Суми у часи Першої світової війни. Віддалене від воєнних дій, воно відбивало загальні культурні тенденції свого часу.

Напередодні Першої світової війни побут цього міста багато в чому зумовлювався його промисловим розвитком, зокрема діяльністю родини Харитоненків, найвпливовіших підприємців Російської імперії. Завдяки «комерційному генію» засновника династії Івана Герасимовича Харитоненка (1822–1891), населення повітового містечка зросло майже у п'ять разів: від 10,3 тисячі осіб у середині 1850-х років до 50,4 тис. Наприкінці XIX ст. Суми набули значення чи не губернського міста. «Цукрова імперія» з головною конторою в Сумах потребувала й відповідного культурного життя. На початку XX століття тут виступали вітчизняні й іноземні гастролери. Особливо насиченим мистецькими подіями був 1913 рік. Музичний сезон відкрили виступи двох театральних труп. У січні тут гастролювала італійська Міланська опера дирекції братів Гонсалець, представивши публіці опери: «Трубадур», «Ріголетто», «Травіата» Дж. Верді; «Сільська честь» П. Масканьї; «Паяци» Р. Леонкавалло; «Джоконда» А. Понк'еллі; «Фауст» Ш. Гуно; «Кармен» Ж. Бізе. Усі спектаклі мали рецензії у місцевій пресі, зокрема у постійній рубриці «Театр і музика» газети «Сумской вестник». Активні відгуки на концертні події становили особливість культурно-мистецького життя міста. Місцеві критики писали за принципом: сьогодні – на сцені, завтра – у пресі. Іноді ці відгуки були досить розгорнутими, своєрідними літературне есе. Так, невідомий експерт «Є.» (очевидно, це криптонім місцевого музиканта Є. Н. Крамаренка, який часом підписував свої публікації двома ініціалами «Є. К.») не тільки докладно аналізував виступи італійських артистів (їх сценічну гру, звучання оркестру й хору, костюмне і бутафорське оформлення вистав), а й наводив біографічні відомості про композиторів, стислу інформацію про створення опер, їх перші постановки тощо³.

¹ Нариси з історії української музики: [у 2 ч.] / Л. Б. Архімович, Т. П. Каришева, Т. В. Шеффер, О. Я. Шреєр-Ткаченко. – К.: Мистецтво, 1964. – Ч. 1 – 306 с.; Ч. 2. – 308 с.

² Історія української музики: у 6 т. – Т. 3: Кінець XIX – початок XX ст. / [М. М. Гордійчук, С. Й. Грица, М. П. Загайкевич та ін.]; редкол. тому: М. П. Загайкевич (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – 424 с.

³ [Крамаренко Е. Н.] Гастроли италянцев // Сумской вестник. – 1913. – № 17, 20 января. – С. 3.

У відгуку на завершальний спектакль «Кармен» оглядач відзначав, що вони «безсумнівно, внесли поживлення в сумське життя»¹.

Таке «поживлення» внесли й гастролі опереткової трупи Першого південного товариства. У січні 1913 року масово відвідували модні оперети і бенефіси. Особливо вдалим критика вважала вистави «Король веселиться» Р. Нельсона (бенефіс сопрано М. С. Бобятинської), «Циганський барон» Й. Штрауса (бенефіс тенора Є. К. Горянського), «Травіату» Дж. Верді (бенефіс сопрано О. А. Аргуніної). З газетних рецензій дізнаємось, що не всі спектаклі були успішними, і «сумська публіка в деяких ролях бачила кращих артистів»².

Наприкінці року Суми відвідала ще одна оперна трупа – харківська «Нова опера», концерти якої відбувалися за участю її прем'єрів – К. Є. Кайданова (бас), В. І. Заліпського (тенор), М. М. Ріолі (сопрано), Шаповалова, артистки російської опери І. І. Черкасової (меццо-сопрано) і солістів-віолончелістів Московської філармонії В. І. Чернової і Тимошенка³ – і мали великий успіх.

Протягом 1913 року у місті виступали відомі на той час музичні колективи: полтавський симфонічний оркестр під керівництвом Д. В. Ахшарумова, оркестр народних інструментів Василя Андрєєва, оркестр балалаєчників під керівництвом соліста-віртуоза Ігнатія Левицького. За відгуками, концерти цих колективів справляли на сумчан незабутнє враження. Так, колектив балалаєчників настільки сподобався їм, що замість запланованого одного концерту (9 травня 1913 р.) відбулося кілька: «Зважаючи на величезний успіх, відомий великоруський оркестр І. Левицького залишився в Сумах ще на три дні»⁴.

Справжнім святом для поціновувачів академічного мистецтва був приїзд неперевершених зірок музичного виконавства. Так, у вересні з великою концертною програмою до Сум завітали всесвітньо відомий російський піаніст-віртуоз і диригент Олександр Зілоті і прима Петербурзької опери, заслужена артистка Російського імператорського театру Євгенія Збруєва. Їх виступ яскраво анонсувався і жваво обговорювався у пресі: «Пані Є. Збруєва, яка вперше гастролує в Сумах, володіє красивим, сильним контральто оксамитового тембру і є однією з найкращих окрас Маріїнської сцени <...> а О. Зілоті, родом з нашої Харківської губернії, – уже наш старий знайомий. У 1902 році, у дуеті з віолончелістом А. А. Брандуковим він виступав у Сумах. Блискуча техніка, гарний смак і величезна сила – ось ознаки, якими вирізняється Зілоті-піаніст»⁵.

У жовтні відбулася ще одна яскрава зустріч сумчан: з відомим московським фортепіанним тріо Любошиц. Концерт мав величезний успіх. Відзначаючи високий професійний рівень ансамблю, критики писали: «Пальма першості в цьому тріо, звичайно, належить Леї Любошиц, яка є першокласною скрипалькою з красивим широким тоном, блискучою технікою і вишуканим смаком»⁶. Протягом 1913 року в Сумах концертували скрипалі-іноземці: Родольфо Моранді й Аримондо Цанібоні,

¹ [Крамаренко Е. Н.] Гастроли итальянцев // Сумской вестник. – 1913. – № 23, 27 января. – С. 2–3.

² Театр и музыка // Сумской вестник. – 1913. – № 4, 5 января. – С. 3.

³ Імена чи ініціали Шаповалової і Тимошенка з'ясувати не вдалося.

⁴ Концерт оркестра И. Левицкого // Сумской вестник. – 1913. – № 108, 16 мая. – С. 1. Тут і далі російськомовні джерела цитуються у перекладі автора статті.

⁵ Кагадеев Л. Концерт А. Зилоти в Сумах / Л. Кагадеев // Сумской вестник. – 1913. – № 204, 14 сентября. – С. 2.

⁶ Театр и музыка // Сумской вестник. – 1913. – № 234, 25 октября. – С. 3.

солістка московської Опери С. І. Зіміна, В. В. Люце, професори Харківського музичного училища Ф. Бугамеллі (тенор), О. Месняєв (баритон), К. Горський (скрипка) та інші відомі музиканти.

Не оминали повітового міста й модні та той час співаки – виконавці російських і циганських романсів і пісень Є. І. Башаріна, М. І. Вавич, А. С. Гранська, М. П. Комарова, Н. В. Плевицька, М. Г. Северський, Д. Строева, В. М. Шувалов, М. О. Емська та інші. І хоч квитки були досить дорогими, концерти мали особливу популярність і зазвичай збирали повні зали прихильників.

Окрім приїжджих, у місті активно виступали й місцеві музиканти. Це були переважно викладачі єдиної на той час приватної музичної школи Наталії Олексіївни Чурилової. У торгово-промисловому зібранні вони систематично проводили «Виконавські зібрання», у яких брали участь піаністи В. В. Задохайло, Л. П. Кагадєєв, С. С. Левшиць, Є. В. Удовиченко, Є. Н. Крамаренко-Дубянська, Н. О. Чурилова, Н. О. Шиліна, скрипаль О. П. Дубянський, віолончеліст О. О. Коршиков, співаки Є. Н. Ванєєва (сопрано), А. А. Інґелевич (альт), Л. А. Ліницька (сопрано) В. І. Постаєнко (бас), В. В. Троїцька (меццо-сопрано) та інші. На концертних естрадах і в садах міста грали духові і салонні оркестри. Однак таке бурхливе концертне життя було перерване подіями 1914 року.

Воєнні події докладно висвітлювалися в сумській пресі. Перші шпальта газет за 1914–1915 роки рясніли повідомленнями з фронту в рубриках: «Від штабу Верховного головнокомандуючого», «Військові огляди», «Військові епізоди», «Телеграми петроградського телеграфного агентства», «Справи наших союзників» тощо. У них повідомлялося про наступи і поразки військ, про події на Західному, Східному, Кавказькому, Бельгійському, Румунському та інших фронтах. У щоденних детальних відомостях ішлося про хід воєнних дій, кількість захопленої зброї, втрачену техніку, людей. Так, 4 серпня 1915 року в «Сумском вестнике» писали: «Між Дністром і лівим берегом нижнього Серету австрійці вдень перейшли у наступ. Фланговою атакою одного з наших батальйонів наступ противника було зупинено, причому захоплено у полон 11 офіцерів і більше 100 австрійців з кулеметами»¹. У новинах 28 лютого 1916 року відзначалося: «На схід від Чернівців наша артилерія вдало обстріляла батарею противника, під час її пересування. Спостерігалися прямі влучення у спорядження та зарядні ящики»². Безлад, розруха і голод... Поставки хліба і цукру на потреби армії були одними з найнагальніших для міста.

На тлі воєнних подій концертне життя у повітовому місті завмерло. Музичні заходи, які відбувалися, мали вже не розважальний, а суто соціальний характер. Це були переважно благодійні акції на підтримку біженців, удів і дітей загиблих солдат і офіцерів, поранених, які лікувалися в госпіталях міста. У кінотеатрах перед сеансами звучали національні гімни союзних держав у виконанні салонних оркестрів. Публіка, яка відвідувала такі заходи, мала зовсім іншу мотивацію, ніж передвоєнна. Її турбувало не естетичне задоволення від концерту, а можливість допомогти тим, хто бідує: «Ми переживаємо сезон благодійних вечорів, – писали в газеті «Сумской вестник» у листопаді 1917 року. – Мало не кожного дня ми читаємо оголошення, що у такому-то кінематографі має бути благодійний сеанс чи концерт. Громадяни, розкрийте гаманці та пожертвуйте...»³.

¹ Военные обозрения // Сумской вестник. – 1915. – № 189, 27 августа. – С. 1.

² Военные обозрения // Сумской вестник. – 1916. – № 47, 28 февраля. – С. 1.

³ О благотворительных вечерах // Сумской вестник. – 1917. – № 234, 1 ноября. – С. 1.

Детальні звіти про такі благодійні акції преса доводила до відома загалу. Так, про концерт 15 серпня 1915 року на «вспомоществованіє» особам, постраждалим від воєнних дій, «Сумской вестник» інформував:

«Прибуток: за продані квитки – 383 р. 15 к., програми – 63 р. 50 к., квіти – 26 р. 50 к., прибуток від буфету – 58 р. 70 к. Пожертвувано: пані Траскіна – 23 р., пані Бороунська – 2 р., пані Маршад – 50 к., пан Перкович – 30 к., пані Янковська – 75 к., Н. Н. – 24 р. 50 к., пані Асмолова – 5 р. <...> (і так далі, всього 25 прізвищ). Усього пожертвувано 85 р. 25 к. Загальний прибуток – 625 р. 05 к.

Витрати: за телеграму пану губернатору про дозвіл концерту – 2 р. 91 к., за об'яви та розклейку афіш – 11 р., прислуга будинку Громадського зібрання – 5 р., декоратору, монтеру, контролеру – 4 р. 50 к., за букети – 17 р., за благодійні марки на квитки – 20 р. 25 к., дрібні витрати – 1 р. 90 к. Разом витрати – 62 р. 56 к. Чистий прибуток 562 р. 49 к. (для порівняння – фунт хліба коштував 2 рублі).

Комітет з організації концерту щиро дякує всім особам, які взяли участь у концерті та його організації, усім, хто допоміг у постачанні буфета, усім, хто пожертвував гроші, а також квіти для продажу й обкладинки для програм, типографію П. К. Пашкова за безкоштовне друкування афіш і програм та Громадське зібрання за безоплатне надання зали»¹.

Однак більш як за три роки війни населення надто втомилося від щоденних повідомлень із передової про безвихідь на фронтах, катастрофічний стан у військах. Автор «Сумних роздумів», опублікованих в «Сумском вестнике», відбивав загальний настрій у суспільстві: «Ми звикли до оголошень про благодійність, так звикли, що вони анітрохи нас не хвилюють, як ми звикли до фрази: вітчизна наша гине – і аніскільки про це не турбуємося <...> Тил забув фронт <...> Війська “доїли останні сухарі” <...> Солдати погано вдягнені і взуті на зиму, незважаючи на жертвування теплими речами, які йшли з усієї Росії. Добра половина з них розграбована. Армія голодує! Усе це повторюється так часто й набридливо, що ми звикли й проходимо повз <...>»².

Хронічною втомою від проблем, породжених війною, пояснюється збайдужіння до подій на фронтах. Поволі у тилу почало відроджуватися мирне життя, провісником якого стала активізація концертної діяльності. Поряд із багатьма благодійницькими акціями, здійснюваними переважно місцевими творчими силами, у Сумах відновлювалися гастролі. Так, наприкінці 1916 року з концертним туром приїхав відомий скрипаль професор Київської консерваторії Михайло Ерденко. Концерт мав великий успіх. Фантастична техніка, шалений романтичний темперамент майстра підкорили сумську публіку. Переповнений зал театру Корепанова стоячи аплодував музиканту. Уже за рік маестро знову приїхав до Сум. У жовтні 1917 року М. Ерденко концертував в ансамблі зі своїм колегою, викладачем Київської консерваторії піаністом Сергієм Тарновським, відомим не тільки як чудовий камерний виконавець, а й як талановитий педагог, у якого, зокрема, навчався В. Горовиць. Було виконано концерт Г. Венявського, молитву «Кол Нидрей» в аранжуванні М. Ерденка та інші твори.

Відзначимо, що революційний рік виявився дуже щедрим для Сум на концерти скрипалів. Так, улітку 1917 року тут гастролював відомий італійський музикант, колишній директор і головний диригент Бухарестського оперного театру Еджизіо Массіні. У Петрограді відбувалася підготовка до жовтневого перевороту, а сумська публіка насолоджувалася мистецтвом талановитого скрипаля, викладача Київської консерваторії

¹ Отчёт о концерте // Сумской вестник. – 1915. – № 189, 27 августа. – С. 4.

² Грустные размышления // Сумской вестник. – 1917. – № 243, 14 ноября. – С. 3.

Юліана Пуліковського. У листопаді, «під акомпанемент» передвиборчої агітації (у Все-російські установчі збори: «Голосуй за список № 6. Партія народної свободи! Голосуй за список № 12. Торгово-промислова група! <...>»¹), у місті концертував викладач Курських музичних класів (ІРМТ) Ілля Єгудкін, а наприкінці року – віолончеліст-віртуоз Яків Бунчук, піаніст Йосип Маргуліс та скрипаль-соліст Франт Сміт.

Преса у жовтні 1917 року особливо вражає своєю строкатістю. Поряд зі значно лаконічнішими, ніж на початку війни, повідомленнями з фронту («Північний, Західний, Південно-Західний, Румунський фронт – перестрілка. Кавказький фронт – нічого суттєвого»²), тривожними телеграмами зі столиці («Петроград взятий військами Керенського <...> У Москві йдуть бої. Центр уже в руках урядових військ, вокзали зайняли більшовики <...>»³), яскраво анонсуються: «<...> Великий концерт за участю видатної польської піаністки пані Подгурської»⁴, концерти «улюбленця петербурзької і московської публіки, відомого виконавця циганських і грузинських пісень Михайла Вавича»⁵, «знаменитої виконавиці російських романсів і народних билин Марії Комарової»⁶, «оригінальної російської народної співачки Надії Плевацької»⁷ та інші. У Сумах пробуджувалося звичне музичне життя.

Перша світова спричинила «велике переселення народів». Першими були переселенці з Польщі, Латвії, Литви, Білорусі, Західної України. За визначенням російського дослідника А. Н. Курцева, це було «стихийне добровільне біженство, численні натовпи голодних і напівголих людей рухалися на схід <...>»⁸.

Саме з потягом біженців до Києва потрапив поляк Бернард Генріхович Лімберг. Чудово освічений музикант, випускник Віденської консерваторії, він певний час жив у губернському місті, годуючись приватними уроками музики і викладанням у музичній школі. Імовірно, матеріальні труднощі змусили його з часом змінити місце проживання. За спогадами сумчанки А. Л. Мокридіної, особисто знайомої з Б. Г. Лімпергом, до Сум Бернард Генріхович приїхав, приблизно, 1917 року⁹. Спочатку він мав приватну практику, про це свідчать газетні оголошення: «У консерваторію на вищі курси готує Б. Лімперг, у минулому викладач музичної школи у Києві»¹⁰. З відкриттям у Сумах (вересень, 1917) музичного училища Б. Г. Лімперга запросили викладати теорію і гармонію.

Руйнуючи узвичаєне життя, війна змусила тисячі людей до переселення, однак мотивація до «вимушеної» еміграції була різною. Одні тікали із захоплених ворогом територій, де вони постійно проживали, інших примусово виселяли з прифронтових зон, «розчищаючи» деякі ділянки для військових дій. Були й такі, хто переселявся з голодних міст у продовольчо більш забезпечені райони. Особливої масовості переселення набуло 1915 року. Як зазначалося в газеті «Юго-Западный край», у вересні на

¹ Выборы // Сумской вестник. – 1917. – № 237, 7 ноября. – С. 2.

² От штаба // Сумской вестник. – 1917. – № 201, 1 октября. – С. 1.

³ Телеграммы петроградского телеграфного агентства // Сумской вестник. – 1917. – № 223, 31 октября. – С. 1.

⁴ От польского дома // Сумской вестник. – 1917. – № 217, 12 октября. – С. 4.

⁵ Объявление // Сумской вестник. – 1917. – № 219, 14 октября. – С. 1.

⁶ Объявление // Сумской вестник. – 1917. – № 221, 17 октября. – С. 1.

⁷ Объявление // Сумской вестник. – 1917. – № 237, 7 ноября. – С. 2.

⁸ Курцев А. Н. Беженцы первой мировой войны в России (1914–1918 гг.) / А. Н. Курцев // Вопросы истории. – 1999. – № 8. – С. 99.

⁹ Мокридіна А. Л. Спогади / А. Л. Мокридіна // Приватний архів родини Губичевих, Суми.

¹⁰ Объявление // Сумской вестник. – 1917. – № 194, 12 сентября. – С. 4.

Москово-Києво-Воронезькій залізниці посилювався рух у напрямку Києва. Особливо багато поверталося з Ростова, де «через наплив біженців ціни на життєві припаси неймовірно зросли»¹. Можливо, саме з цієї причини з Донського краю до Сум переїхав відомий музикант Володимир Михайлович Гернік, піаніст, скрипаль, композитор, викладач, диригент і громадський діяч. Так, у газеті «Сумской вестник» за серпень 1915 року публікуються оголошення, що російський чиновник, відомий викладач Володимир Михайлович Гернік, який закінчив Лейпцизьку консерваторію (срібна медаль) і був директором музичної школи в Таганрозі, надає приватні уроки гри на роялі і скрипці, а також запрошує любителів і любительок хорового співу у безкоштовний хор². Успішна викладацька і громадська діяльність музиканта, зростаючий попит на музичну освіту спонукали В. Герніка відкрити в Сумах приватну музичну школу. Уже в серпні 1917 року було оголошено набір до школи, затвердженої міністерством, із шестирічним курсом навчання за програмою консерваторії, а по закінченні – з наданням свідоцтва встановленого зразка³. За свідченнями її випускника Івана Лукича Андрущенка, «затверджена приватна музична школа професора Володимира Михайловича Герніка проіснувала в Сумах майже 7 років, до того часу, як її директор 1923 року, у зв'язку із хворобою, виїхав до Харкова»⁴.

Про діяльність музичної школи В. Герніка збереглося дуже мало інформації. Відомо, що в ній навчали гри на фортепіано, скрипці, викладали всі теоретичні дисципліни і сольний спів, який вела Ніна Сергіївна Зволянська, випускниця Петроградської консерваторії. Доля склалася так, що вона опинилася в Сумах унаслідок подій 1917 року. Донька сенатора, таємного радника і директора департаменту поліції Сергія Ерастовича Зволянського (1855–1912) 1900 року закінчила Смольний інститут шляхетних панночок, а 1913 року – Петербурзьку консерваторію по класу вокалу. У перші роки війни добровільно служила у Петербурзькому Червоному Хресті, у вільний час заробляючи приватними уроками співу. У травні 1917 року проживати в будинку № 4 на Двірцевій площі, поряд зі штабом революційних військ, стало вкрай небезпечно, і Н. Зволянська «втекла» до родички Віри Бернадських у Суми. Спочатку вона проживала в селі Баси, на околиці міста, а восени оселилася в хатинці-мазанці. Співачка давала приватні уроки, а з вересня 1917 року викладала у школі В. Герніка і в Сумському музичному училищі.

1917 рік став одним із найскладніших у Першій світовій: невдачі на фронтах, революція, розруха, голод, біженці, поранені... Проте саме цього року почало відроджуватися музичне мистецтво, зруйноване хаосом подій. До цього спричинилася зовсім не перемога соціалістичної революції, після якої нібито «розпочався активний розвиток культури»⁵. Згідно із синергетичною теорією, його подальша самоорганізація зумовлювалася хаотичністю процесів, які відбувалися у суспільстві того періоду⁶. Глибинні соціальні перетворення, безумовно, поширювалися і на культуру як квінтесенцію

¹ Хроника // Юго-Западный край. – 1915. – № 208, 12 сентября. – С. 1.

² Объявление // Сумской вестник. – 1915. – № 189, 27 августа. – С. 4.

³ Объявление // Сумской вестник. – 1917. – № 175, 11 августа. – С. 1.

⁴ Андрущенко І. Л. Автобіографія / І. Л. Андрущенко // Приватний архів родини Губичевих, Суми.

⁵ Нариси з історії української музики: [у 2 ч.] / Л. Б. Архімович, Т. П. Каришева, Т. В. Шеффер, О. Я. Шпрер-Ткаченко. – Ч. 2. – К.: Мистецтво, 1964. – С. 6.

⁶ Пригожин И. Р., Стенгерс И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой / И. Р. Пригожин, И. Стенгерс; пер. с англ.; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.

суспільства. Саме тому усталений уже культурний розвиток, зруйнований війною і революційними подіями, у своїй точці біфуркації зумовив структуру нового якісного рівня. Її елементами, у проекції на музичне життя Сум, стали: поновлення концертної діяльності; відкриття влітку 1917 року трьох музично-освітніх закладів (школи В. Герніка, музичної студії П. П. Бессонова і музичного училища, заснованого провідними педагогами-музикантами); залучення до музичного середовища повітового міста нових яскравих особистостей, «волею долі» занесених у його мистецький простір.

Кардинальна перебудова системи потребує певного часу. Творчий характер мистецтва, потенційні можливості його розвитку відкривали великі перспективи на майбутнє. Проте вже на початку 1930-х років задана інерція руху була загальмована радянською владою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко І. Л. Автобіографія / І. Л. Андрущенко // Приватний архів родини Губичевих, Суми.
2. Военные обозрения // Сумской вестник. – 1915. – № 189, 27 августа. – С. 1.
3. Военные обозрения // Сумской вестник. – 1916. – № 47, 28 февраля. – С. 1.
4. Выборы // Сумской вестник. – 1917. – № 237, 7 ноября. – С. 2.
5. Грустные размышления // Сумской вестник. – 1917. – № 243, 14 ноября. – С. 3.
6. Історія української музики: у 6 т. – Т. 3: Кінець ХІХ – початок ХХ ст. / [М. М. Гордійчук, С. Й. Грица, М. П. Загайкевич та ін.]; редкол. тому: М. П. Загайкевич (відп. ред.) та ін. – К. : Наук, думка, 1990. – 424 с.
7. Кагадеев Л. Концерт А. Зилоти в Сумах / Л. Кагадеев // Сумской вестник. – 1913. – № 204, 14 сентября. – С. 2.
8. Концерт оркестра И. Левицкого // Сумской вестник. – 1913. – № 108, 16 мая. – С. 1.
9. [Крамаренко Е. Н.] Гастроли итальянцев // Сумской вестник. – 1913. – № 17, 20 января. – С. 3.
10. [Крамаренко Е. Н.] Гастроли итальянцев // Сумской вестник. – 1913. – № 23, 27 января. – С. 2–3.
11. Курцев А. Н. Беженцы первой мировой войны в России (1914–1918 гг.) / А. Н. Курцев // Вопросы истории. – 1999. – № 8. – С. 98–113.
12. Мокридіна А. Л. Спогади / А. Л. Мокридіна // Приватний архів родини Губичевих, Суми.
13. Нариси з історії української музики: [у 2 ч.] / Л. Б. Архімович, Т. П. Каришева, Т. В. Шеффер, О. Я. Шреєр-Ткаченко. – К. : Мистецтво, 1964. – Ч. 1 – 306 с.; Ч. 2. – 308 с.
14. О благотворительных вечерах // Сумской вестник. – 1917. – № 234, 1 ноября. – С. 1.
15. Объявление // Сумской вестник. – 1915. – № 189, 27 августа. – С. 4.
16. Объявление // Сумской вестник. – 1917. – № 175, 11 августа. – С. 1.
17. Объявление // Сумской вестник. – 1917. – № 194, 12 сентября. – С. 4.
18. Объявление // Сумской вестник. – 1917. – № 219, 14 октября. – С. 1.
19. Объявление // Сумской вестник. – 1917. – № 237, 7 ноября. – С. 2.
20. От польского дома // Сумской вестник. – 1917. – № 217, 12 октября. – С. 4.
21. От штаба // Сумской вестник. – 1917. – № 201, 1 октября. – С. 1.
22. Отчет о концерте // Сумской вестник. – 1915. – № 189, 27 августа. – С. 4.
23. Пригожин И. Р., Стенгерс И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой / И. Р. Пригожин, И. Стенгерс; пер. с англ.; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.

24. Театр и музыка // Сумской вестник. – 1913. – № 4, 5 января. – С. 3.
25. Театр и музыка // Сумской вестник. – 1913. – № 234, 25 октября. – С. 3.
26. Телеграммы петроградского телеграфного агентства // Сумской вестник. – 1917. – № 223, 31 октября. – С. 1.
27. Хроника // Юго-Западный край. – 1915. – № 208, 12 сентября. – С. 1.

Довжинец І. Г. Музичне життя повітового міста в роки Першої світової війни. Здійснено огляд музичного життя Сум у роки Першої світової війни. За матеріалами преси виявлено відмінності музичного життя міста у передвоєнні та воєнні часи. Визначено чинники, якими зумовлено занепад музичної діяльності протягом 1914–1915 рр. та її відродження на початку 1917 року. Відзначено роль «війною занесених» до Сум музикантів у формуванні місцевого мистецького середовища.

Ключові слова: війна, концертна діяльність, музична освіта, преса.

Довжинец И. Г. Музыкальная жизнь уездного города в годы Первой мировой войны. Осуществлен обзор музыкальной жизни Сум в годы Первой мировой войны. По материалам прессы выявлены отличия музыкальной жизни города в предвоенные и военные годы. Определены факторы, обусловившие упадок музыкальной деятельности в 1914–1915 гг. и её возрождение в начале 1917 года. Отмечена роль «войной занесенных» в Сумы музыкантов в формировании местной художественной среды.

Ключевые слова: война, концертная деятельность, музыкальное образование, пресса.

Dovzhynets I. H. The Musical Life of County Town During World War I. The review of the musical life in the county city of Sumy during World War I. The information from the press revealed the differences in music in the pre-war and war periods. The factors that caused the decline of musical activity during 1914–1915, and its revival in early 1917, are revealed. The role of the musicians brought to Sumy by the war in the formation of the local artistic environment is explained.

Keywords: war, war, concert activity, music education, media.